

Tomasz Siewierski

JANUSZ DURKO (1915–2017). IN MEMORIAM

Dwudziestego września 2017 roku na Cmentarzu Komunalnym (dawnym Wojskowym) na Powązkach bliscy, współpracownicy i warszawiacy pożegnali Janusza Durkę, nestora varsavianistyki, legendarnego twórcę i dyrektora Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, pełniącego tę funkcję przez ponad pół wieku.

Janusz Durko urodził się 23 lutego 1915 roku w Warszawie w rodzinie Jana i Janiny Durków. Bardzo wczesnie zetknął się z ideologią socjalizmu, jego dziadek Stanisław i ojciec byli aktywnymi działaczami Polskiej Partii Socjalistycznej we wczesnym okresie jej działalności. Jan Durko (1880–1943) należał do szeregu organizacji lewicowych, w latach 1900–1917 był członkiem Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy, następnie udzielał się w PPS. W 1901 roku za działalność w ruchu robotniczym został aresztowany, był więziony w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej, a następnie skazany na zesłanie do Wiatki (obecnie Kirow). Szczęśliwie udało mu się zbiec z Cytadeli, dzięki czemu uniknął zesłania. W II Rzeczypospolitej działał w Warszawskiej Radzie Związków Zawodowych, jako miłośnik książek podejmował inicjatywy zmierzające do wzrostu czytelnictwa. Należał także do Towarzystwa „Nasz Dom” prowadzącego istniejący do dziś na warszawskich Bielanach zakład wychowawczy dla sierot. Współpracował tu z Maryną Falską (1877–1944) i Januszem Korczakiem (1878–1942). W latach trzydziestych był związany z żoliborską Warszawską Spółdzielnią Mieszkaniową, gdzie angażował się w prace Stowarzyszenia Wzajemnej Pomocy Lokatorów WSM „Szklane Domy”. Aresztowany

w listopadzie 1942 roku przez gestapo, więziony na Pawiaku, zmarł w obozie koncentracyjnym w Majdanku 20 lutego 1943 roku¹. Różnorodność obszarów działalności ojca, zarówno na niwie polityki, jak i w sferze organizacyjno-społecznej, wpływała na atmosferę panującą w domu rodzinnym Janusza Durki i ukształtowała go światopoglądowo. W okresie jego dzieciństwa częstym gościem w domu państwa Durków był Adolf Walery Formiński (1845–1928)², powstaniec styczniowy, który walczył pod dowództwem Mariana Langiewicza, następnie działał w I Proletariacie, gdzie współpracował z Ludwikiem Waryńskim. Formińskiego w 1884 roku aresztowano i ostatecznie skazano na zesłanie. Na wyspie Sachalin spędził 18 lat. Janusz Durko uważał go za swojego przyszywanego dziadka, którego opowieści i wspomnienia rozbudziły w nim zainteresowanie historią polskiego ruchu robotniczego³.

W latach 1925–1934 uczęszczał do gimnazjum im. Jana Zamoyskiego. Szkołę kończyło wielu przyszłych znakomitych historyków, uczonych zasłużonych dla Warszawy: Janusz Woliński (1894–1970), Tadeusz Manteuffel (1902–1970), Stefan Kieniewicz (1907–1992) czy Juliusz Wiktor Gomulicki (1909–2006). Wydaje się, że Janusz Durko zachował ten czas w życzliwej pamięci, a gdy pół wieku później przygotowywano monografię szkoły, znalazł się w gronie redaktorów tomu⁴. Po zdaniu matury postanowił wstąpić na Wydział Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego.

Janusz Durko studiował historię w latach 1934–1938. Niestety nie zachowały się jego akta studenckie, a jedynie teczka z materiałami Komisji Egzaminów Magisterskich⁵. Wśród wykładowców Durki znaleźli się między innymi Tadeusz Wałek-Czernecki (1889–1949), Marcei Handelsman (1882–1945), Oskar Halecki (1891–1973), Stanisław Kętrzyński (1876–1950) i Stanisław Arnold (1895–1973). Pracę magisterską zdecydował się napisać pod kierunkiem Wacława Tokarza (1873–1937), badacza wyjątkowego wśród kadry Instytutu Historycznego. Tokarz był bowiem absolwentem, a później profesorem Uniwersytetu Jagiellońskiego, z ośrodkiem krakowskim był związany formalnie do 1920 roku. Wykładowcą Uniwersytetu Warszawskiego został w roku 1928, po tym jak na skutek konfliktu między Józefem Piłsudskim a Marianem Kukielem odszedł ze zorganizowanego przez siebie Wojskowego Instytutu Naukowo-Wydawniczego. Na UW objął kierownictwo Katedry Historii Polski Nowożytnej po zmarłym w 1926 roku Władysławie Smoleńskim. Zajęcia Wacława Tokarza cieszyły się zainteresowaniem i popularnością wśród studentów. Wynikało to z wielu powodów, między innymi z zainteresowania historyka, który był badaczem przede wszystkim trzech powstań narodowych, a także z ciekawości, jaką budziła jego legionowa przeszłość i niedaw-

1 *Durko Jan (1880–1943)*, w: *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, t. 1, red. F. Tych, Warszawa 1978, s. 650–652; *Durko Jan*, w: *Encyklopedia Warszawy*, Warszawa 1975, s. 132; Relacja Janusza Durki, Warszawa 20 IX 2013 r. [w zbiorach autora].

2 Zob. S. Kalabiński, *Formiński Adolf Walery*, w: *Słownik biograficzny działaczy...*, s. 126–127.

3 Relacja Janusza Durki...

4 Zob. *Smolna 30: Gimnazjum im. Jana Zamoyskiego*, red. J. Durko i in., Warszawa 1989.

5 Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego, sygn. KEM 6614.

ny konflikt z Józefem Piłsudskim. Seminarium Waława Tokarza, na które uczęszczał Janusz Durko, pod względem tematycznym miało charakter zdecydowanie varsavianistyczny. Gros prac magisterskich i doktorskich wypromowanych przez Tokarza dotyczyło bezpośrednio dziejów Warszawy, co obrazuje wydana w 1937 roku praca zbiorowa pod jego redakcją pt. *Studia z dziejów Warszawy 1830–1831* złożona z artykułów jego uczniów⁶. W gronie uczestników seminarium Waława Tokarza znaleźli się przyszli historycy, bez których trudno sobie wyobrazić historiografię Warszawy po II wojnie światowej: Stanisław Herbst (1907–1973), Henryk Jabłoński (1909–2003), Mieczysław Chojnacki (1900–1978), Jan Wegner (1909–1996) czy Ksawery Świerkowski (1897–1979). Z wieloma z nich los zetknął Janusza Durkę już po wojnie. Zaskakujące, ale temat przygotowywanej pod kierunkiem Tokarza pracy magisterskiej nie dotyczył historii Warszawy, brzmiał bowiem *Stanowisko Gdańska w czasie wojny szwedzko-polskiej w latach 1626–1629*⁷. Nie było jednak dane Januszowi Durce ukończyć jej pod kierunkiem mistrza; Waław Tokarz zmarł 3 maja 1937 roku. Ostatecznie promotorem pracy magisterskiej Durki został Władysław Tomkiewicz (1899–1982), uczeń Oskara Haleckiego, badacz dziejów XVII wieku. W latach trzydziestych Tomkiewicz prowadził wykłady i ćwiczenia zlecone w katedrze Historii Europy Wschodniej. Po wojnie natomiast zajmował się historią sztuki, w tym dziejami Zamku Królewskiego w Warszawie. Niezależnie od prowadzonych badań na seminariach Tokarza i Tomkiewicza zainteresowania naukowe Janusza Durki zaczęły kierować się ku zagadnieniom polskiego ruchu robotniczego. Współpracował z redakcją „Kroniki Ruchu Rewolucyjnego w Polsce”, kwartalnika ukazującego się w latach 1935–1939, wydawanego przez Zarząd Główny Stowarzyszenia Byłych Więźniów Politycznych w Warszawie. Z redakcją czasopisma był także związany jego ojciec – Jan Durko⁸. Wówczas publikował również na łamach wydawanego przez Radę Naczelną PPS „Tygodnia Robotnika”. Na Uniwersytecie Warszawskim przyszły dyrektor Muzeum Historycznego m.st. Warszawy zetknął się nie tylko ze znakomitą kadrą, lecz także z antysemityzmem, którego natężenie w latach trzydziestych znacznie wzrosło⁹. To doświadczenie, możliwość bezpośredniego obserwowania aktów przemocy, miało ogromny wpływ na kształtowanie się jego wrażliwości. Jak wspominał, był świadkiem, jak działacze Organizacji Narodowo-Radykalnej bili laskami, w których umocowane były żyłki, studentki i studentów pochodzenia żydowskiego zmierzających do sal uniwersyteckich¹⁰.

6 *Studia z dziejów Warszawy 1830–1831*, red. W. Tokarz, Warszawa 1937. Czytelnik odnajdzie tu artykuły, które w nieco innych wersjach bronił jako prace magisterskie. Wśród autorów znaleźli się: Nikodem Jaruga, ks. Stanisław Kontek, Maksymilian Meloch, Adam Moraczewski i Edmund Oppman.

7 Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego, sygn. KEM 6614.

8 Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego, Biuro Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej do spraw Pracowników Nauki [dalej: AAN, MSW, BCKKdsPN], Życiorys, sygn. 2992, s. 19.

9 Zob. M. Natkowska, *Numerus clausus, getto ławkowe, numerus nullus, „paragraf aryjski”: antysemityzm na Uniwersytecie Warszawskim 1931–1939*, Warszawa 1999.

10 Relacja Janusza Durki...

W okresie okupacji Janusz Durko pracował w Społecznym Przedsiębiorstwie Budowlanym, gdzie pełnił funkcję sekretarza zarządu. Następnie był pracownikiem naukowym w Pracowni Architektoniczno-Urbanistycznej, która podlegała SPB. Znalazł się tu w gronie znanych architektów, takich jak małżeństwo Helena i Szymon Syrkusowie, Zygmunt Skibniewski czy Stanisław Dziewulski, i wielu postaci związanych ze środowiskiem działaczy WSM, w tym socjologa Stanisława Ossowskiego. Przygotowywano tu plany przyszłej odbudowy Warszawy. Wartą podkreślenia stroną działalności pracowni było zatrudnienie około 30 Żydów, którzy legitymowali się „aryjskimi” papierami, jednak – jak opowiadał Durko – ich fizjonomia utrudniała im życie w mieście okupowanym przez Niemców. Jako pracownik PAU Janusz Durko prowadził studia nad rozplanowaniem przestrzennym osiedli mieszkaniowych pod kątem zagadnień demograficznych, czego wynikiem była praca pt. *Projekt rozplanowania osiedli mieszkaniowych na terenie Warszawy*, wykonana pod kierunkiem Stanisława Tołwińskiego, późniejszego prezydenta Warszawy. Pracę na rzecz PAU Durko łączył ze studiami z zakresu historii sztuki; z jednej strony wymuszał to na nim charakter prowadzonych badań, a z drugiej strony były to zagadnienia, którymi historyk interesował się od dawna¹¹.

Spośród wielu zasług, które Januszowi Durce zostaną z pewnością zapamiętane, na czas okupacji przypada ta najważniejsza, jaką było jego zaangażowanie w pomoc w ratowaniu Żydów. Tę działalność – wraz z małżonką Janiną (1915–2002) – prowadził od czasu wielkiej akcji likwidacyjnej, a więc od połowy roku 1942. W uprzednio zajmowanym mieszkaniu przy ulicy Krechowickiej na Żoliborzu zorganizował kryjówkę uciekinierom z warszawskiego getta. Tu między innymi mieszkał starszy brat Feliksa Tycha, zakonspirowany pod nazwiskiem Józef Gronka¹². Gdy jednak został odkryty przez szmalcowników, Durko zorganizował mu drugie lokum i z Żoliborza Gronka przeniósł się do zaadaptowanego na mieszkanie garażu przy ulicy Senatorskiej, gdzie prowadził zakład szewski. Feliks Tych, mieszkający na stałe w Miedzeszynie, odwiedzał go w miarę regularnie; to właśnie tutaj poznał Janusza Durkę – swojego przyszłego szefa¹³. Janusz Durko pomógł przetrwać Zagładę także innym. Irena Laundberg ukrywała się w jego mieszkaniu wraz z pięcioletnim synkiem. Przeżył także architekt Waław Marciniak. Przez jakiś czas mieszkał tu także aktor Leon Rytowski, który jednak później zdecydował się udać do Hotelu Polskiego. Podobnie postąpił jeden z najbliższych przyjaciół Durki jeszcze z czasów przedwojennych, młody aktor Aleksander Węgierko (syn przedwojennego reżysera teatralnego, po którym odziedziczył imię). Mimo obietnic składanych koledze, że tego nie zrobi, pewnego

11 AAN, MSW, BCKKdsPN, Życiorys, sygn. 2992, s. 19; Relacja Janusza Durki...; S. Jankowski, *Profesor Janusz Durko. W trzydziestolecie pracy naukowej*, „Kronika Warszawy”, 1982, z. 2, s. 121.

12 Feliks Tych (1929–2015), profesor historii, badacz dziejów międzynarodowego ruchu rewolucyjnego i historii Żydów polskich. Pracował m.in. w Instytucie Historii PAN, Zakładzie Historii Partii przy KC PZPR oraz Centralnym Archiwum KC PZPR. W latach 1995–2006 był dyrektorem Żydowskiego Instytutu Historycznego.

13 Relacja Lucyny Tychowej, rozmowa telefoniczna 8 X 2017 r. [notatka w zbiorach autora].

wiosennego dnia 1943 roku poszedł do Hotelu Polskiego przy ulicy Długiej, skąd Niemcy wywieźli go przez Poznań i Hamburg do Oświęcimia, gdzie zmarł. Janusz Durko często przy różnych okazjach wspominał z żalem o losie przyjaciela¹⁴. Osiemnastego kwietnia 1989 roku Janinie i Januszowi Durkom przyznano tytuł Sprawiedliwych wśród Narodów Świata¹⁵.

Janusz Durko po klęsce powstania warszawskiego przez kilka miesięcy mieszkał w Piotrkowie Trybunalskim. Do stolicy powrócił wiosną 1945 roku. Krótco pracował w Wydziale Propagandy Biura Odbudowy Stolicy, co wynikało niejako z jego działalności w Pracowni Architektoniczno-Urbanistycznej podczas okupacji¹⁶. Szybko jednak powrócił do badań historycznych dotyczących dziejów ruchu robotniczego i historii organizacji socjalistycznych, szczególnie w początkowym okresie ich rozwoju. Już w październiku 1945 roku rozpoczął pracę w Instytucie Pamięci Narodowej – Instytucie Historii Najnowszej, powołanym w końcu 1944 roku przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, który miał się zająć badaniem najnowszej historii Polski, a więc dziejów po 1864 roku, ze szczególnym uwzględnieniem II wojny światowej. W początkowym okresie kierował nim Jerzy Kornacki (1908–1981), wkrótce jednak zastąpił go na tym stanowisku Stanisław Płoski (1899–1966), socjalista, działacz PPS i historyk, uczeń Marcelego Handelsmana. Dzięki Płoskiemu w IPN pojawili się tacy historycy, jak Witold Kula (1916–1988) i Henryk Werszycki (1898–1990), wśród pracowników nie zabrakło także licznej reprezentacji byłych żołnierzy Armii Krajowej¹⁷. Ideologicznie IPN daleko odbiegał od „polityki historycznej”, którą chciała realizować PPR, a następnie PZPR, między innymi dlatego w październiku 1950 roku został rozwiązany. Janusz Durko pracował tu do 1949 roku. Rezultaty swoich badań publikował na łamach wydawanego przez IPN kwartalnika „Dzieje Najnowsze”; był w nim wówczas także sekretarzem redakcji. Pracował również nad rozprawą doktorską pt. *Początki ruchu socjalistycznego w Królestwie Polskim*, uczestniczył w seminarium Stefana Kieniewicza w Instytucie Historycznym UW. Doktorat uzyskał w 1948 roku¹⁸. Jednocześnie od 1947 roku pracował w Akademii Nauk Politycznych jako asystent Henryka Jabłońskiego – swojego starszego kolegi z seminarium Wacława Tokarza. Obok obowiązków dydaktycznych w ANP Janusz Durko nie odstępował od zaszczepionej mu przez ojca pasji archiwalnej. Prowadził badania naukowe w tej dziedzinie jako pracownik Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, gdzie piastował stanowisko naczelnika Działu Naukowo-Wydawniczego¹⁹.

14 Relacja Janusza Durki...; Wideorelacja Janusza Durki, w której opowiada historię Aleksandra Węgieerki, znajduje się także na stronie <https://sprawiedliwi.org.pl/pl/historie-pomocy/historia-pomocy-rodzina-durko> [dostęp: 7 X 2017].

15 M. Grynberg, *Księga Sprawiedliwych*, Warszawa 1993, s. 125–126.

16 *Wywiad z Januszem Durko*, „Kronika Warszawy”, 2006, z. 3, s. 35, 37.

17 T.P. Rutkowski, *Nauki historyczne w Polsce. Zagadnienia polityczne i organizacyjne*, Warszawa 2007, s. 64–65.

18 K. Groniowski, *Seminarium Stefana Kieniewicza*, „Przegląd Historyczny”, 2000, z. 3, s. 417.

19 AAN, MSW, BCKKdsPN, *Życiorys*, sygn. 2992, s. 20.

Niezwykle owocna okazała się współpraca Janusza Durki ze Stanisławem Płoskim. Dyrektor IPN zaprosił go bowiem do prac nad projektem Muzeum Pracy i Rozwoju Społecznego, gdzie wykrystalizował się pomysł zorganizowania Muzeum Historycznego m.st. Warszawy²⁰. Wkrótce nastał rok w biografii Janusza Durki szczególnie – 1951. Wtedy skończyła się jego przygoda z ANP i NDAP, a rozpoczęła praca w Wydziale Historii Partii PZPR na stanowisku kierownika działu archiwalnego oraz w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy, które stanęło się jego najważniejszym obszarem działalności²¹.

Zacznijmy jednak od WHP KC PZPR. Nie jest to instytucja ciesząca się dobrą sławą. Kierowali nią Tadeusz Daniszewski²² i Józef Kowalski²³, którzy ponad rzetelność i uczciwość naukową kładli wiarę w idee partii komunistycznej. Głównym zadaniem instytucji było wypełnienie luki w historiografii w zakresie badań nad dziejami radykalnej lewicy na ziemiach polskich. Wywodzący się z lewicowej, ale niekomunistycznej tradycji Janusz Durko nie pasował do profilu ideologicznego WHP. Kierownictwo instytucji musiało jednak zdawać sobie sprawę z konieczności profesjonalnego prowadzenia archiwum, ponieważ zasób rozrastał się w szybkim tempie. Janusz Durko przypuszczał, że uwagę Daniszewskiego zwróciły artykuły publikowane przez niego na łamach „Dziejów Najnowszych” w końcu lat czterdziestych, które nierzadko były oparte na materiałach źródłowych zebranych jeszcze przez jego ojca Jana Durkę²⁴. Początki działalności WHP nie były najszcześniejsze, gdyż w firmowanych przez tę instytucję pracach dochodziło do fałszerstw, między innymi ingerowano w publikowane dokumenty. W konsekwencji doszło do reorganizacji i próby „unaukowienia” działalności pod nowym szyldem – powołanym w 1957 roku Zakładem Historii Partii przy KC PZPR. Tu Janusz Durko nadal zajmował się działem archiwalnym, a jednocześnie w połowie 1957 roku został powołany na stanowisko zastępcy kierownika.

20 J. Durko, *Muzeum Warszawy i jego współpracownicy w mojej pamięci 1951–2003*, Warszawa 2008, s. 9.

21 AAN, MSW, BCKKdsPN, Zyciorys, sygn. 2992, s. 20.

22 Tadeusz Daniszewski (1904–1969), działacz komunistyczny. Od piętnastego roku życia związany z organizacjami radykalnej lewicy. Był m.in. członkiem Komunistycznej Partii Robotniczej Polski, Związku Młodzieży Komunistycznej oraz Komunistycznej Partii Polski. W latach 1928–1930 i 1932–1935 przebywał w ZSRR, gdzie wstąpił do WKP(b). Kilkakrotnie skazywany za działalność komunistyczną przez sądy II RP. Łącznie przesiedział osiem lat, w tym siedem miesięcy w Berezie Kartuskiej. II wojnę światową spędził w ZSRR, działając m.in. w Związku Patriotów Polskich. Do Polski powrócił w 1944 r. i zaangażował się w organizację szkolnictwa partyjnego. Od 1948 r. był kierownikiem WHP KC PPR (wkrótce PZPR), a następnie ZHP przy KC PZPR. Usunięty ze stanowiska na fali antysemickiej czystki w 1968 r., wkrótce zmarł. Por. T. Siewierski, *Komuniści i historycy. Polski ruch robotniczy w badaniach uczonych w PRL – wybrane aspekty, w: Partia komunistyczna w Polsce. Struktury – ludzie – dokumentacja*, red. D. Magier, Lublin 2012, s. 472–475.

23 Józef Kowalski (1904–1986), działacz komunistyczny, publicysta i historyk. W latach dwudziestych działał w Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy, w 1933 r. wstąpił do Komunistycznej Partii Polski. Za działalność komunistyczną został w 1935 r. skazany na osiem lat więzienia. W październiku 1939 r. udał się do Białegostoku, gdzie rok później wstąpił do WKP(b). Działacz Związku Patriotów Polskich, redaktor w rozgłośni im. Tadeusza Kościuszki. Na stałe do Polski powrócił w 1951 r. i został zastępcą kierownika WHP, następnie ZHP przy KC PZPR. W 1968 r. w atmosferze antysemickiej nagonki zmuszony do przejścia na rentę. Autor szeregu publikacji dotyczących partii komunistycznej w Polsce. Por. T. Siewierski, *Komuniści i historycy...*, s. 465.

24 Relacja Janusza Durki...

Zakładem w dalszym ciągu kierował Tadeusz Daniszewski, pierwszym zastępcą pozostawał także Józef Kowalski, z czasem doszedł jeszcze jeden zastępca – Norbert Kołomejczyk (1930–1994)²⁵. Działalność ZHP przy KC PZPR nie została szerzej omówiona w historiografii po 1989 roku, ze wszech miar jednak zasługuje na zbadanie. Z dwóch powodów warto pamiętać o roli, którą odegrał w tej instytucji Janusz Durko. Dorobek działu archiwalnego, którym kierował, jest do dziś zasobem szczególnie ważkim dla kolejnych pokoleń historyków prowadzących badania nad dziejami polskiej lewicy. Materiały znajdujące się obecnie w zbiorach Archiwum Akt Nowych, zebrane i opracowane przez zespół, którym kierował Durko, są potężną, a zarazem niedocenioną kopalnią dokumentów, których ze względu na działalność cenzury nie można było w pełni wykorzystać przed 1989 rokiem. Później materiały te, jako spuścizna partii komunistycznej, niesprawiedliwie były ignorowane przez historyków. Warto też dodać, że archiwum – wbrew temu, co można sądzić – otwarte było na źródła ukazujące nie tylko przeszłość środowisk komunistycznych, lecz także cały ruch robotniczy i jego organizacje w okresie popowstaniowym. Drugim powodem, dla którego Janusz Durko pozytywnie zapisał się w historii ZHP przy KC PZPR, było stanowisko, które zajął w 1968 roku. Można powiedzieć, że pozostał wierny ideałom, jakie z narażeniem życia realizował w okresie okupacji. Antysemicka czystka, dokonywana z inicjatywy sporej grupy pracowników ZHP związanej z egzekutywą podstawowej organizacji partyjnej Zakładu, objęła między innymi kierownictwo: Tadeusza Daniszewskiego i Józefa Kowalskiego²⁶. Wówczas z inicjatywy Janusza Durki pojawiła się koncepcja wydzielenia archiwum partyjnego jako osobnej instytucji. Ostatecznie w 1971 roku rozwiązano zakład, powołano Centralne Archiwum KC PZPR. Pracownicy, którzy przyczynili się do zaognienia konfliktu w ZHP, w większości znaleźli zatrudnienie w Wyższej Szkole Nauk Społecznych KC PZPR. Kierownikiem CA KC PZPR został Janusz Durko, który kierował nim do 1981 roku²⁷. Jednym z ważniejszych osiągnięć Centralnego Archiwum było wydawanie periodyku „Archiwum Ruchu Robotniczego”, pomyślanego jako czasopismo publikujące wzorowo opracowane materiały źródłowe. Redaktorem naczelnym został Feliks Tych. Pracę wydawniczą ułatwiał fakt, że była to instytucja działająca w sercu partii, cenzura miała tu ograniczone możliwości ingerencji. Dlatego czasopismo to było cenione nie tylko przez historyków w kraju, lecz także w środowisku PPS-owskiej emigracji politycznej z Lidią Ciołkoszową (1902–2002) na czele²⁸.

Janusz Durko, zapytany, jaką chwilę swojego życia uważa za najszcześniejszą, odpowiedział, że jest to chwila codziennego wejścia do muzeum²⁹. Bez

25 W. Janowski, A. Kochański, *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR*, red. K. Persak, Warszawa 2000, s. 142.

26 T. Siewierski, *Komuniści i historycy...*, s. 466–467.

27 *Durko Janusz*, w: *Kto jest kim w Polsce*, wyd. 2, Warszawa 1989, s. 250.

28 L. Tychowa, A. Romanowski, *Tak, jestem córką Jakuba Bermiana. Z Lucyną Tychową rozmawia Andrzej Romanowski*, Kraków 2016, s. 191.

29 S. Jankowski, *Profesor Janusz Durko...*, s. 124.

wątpienia to właśnie Muzeum Historyczne m.st. Warszawy było jego najważniejszym miejscem pracy. W grudniu 1951 roku, po krótkim okresie urzędowania Stanisława Arnolda i jeszcze krótszym Mieczysława Chojnackiego (1900–1978), został dyrektorem tej instytucji. Początki były trudne. W rozmowie z Jarosławem Trybusiem wspominał: „nie było Warszawy, nie było Starego Miasta, nie było kamieniczek. Wszystko było spalone, zniszczone i to było przerażające”³⁰. Po muzeum, które istniało przecież przed wojną jako oddział Muzeum Narodowego, pozostały ruiny trzech kamienic. Należało je zbudować od nowa. Tymczasem – jak podkreślał Stanisław Lorentz (1899–1991) – Janusz Durko nie tylko odbudował trzy przedwojenne kamieniczki, lecz także znacznie powiększył możliwości lokalowe: „stworzył podstawy dla działalności swego muzeum w granicach znacznie szerszych niż projektowane przez nas przed wojną. Nie trzy, lecz 11 kamieniczek! To brzmi dla mnie wzruszająco”³¹ – pisał Lorentz.

Za radą Michała Walickiego (1904–1966) dyrektor Janusz Durko nawiązał współpracę z wybitnym plastykiem Stanisławem Zamecznikiem (1909–1971), który został autorem oryginalnej i nowoczesnej scenografii głównej, stałej wystawy Muzeum. Ekspozycję prezentującą dzieje miasta od X wieku otwarto już w 1955 roku. Był to spektakularny sukces Janusza Durki i jego współpracowników. Wystawa główna od tego czasu była zmieniana, uaktualniana, jednak podstawowa koncepcja została utrzymana do czasów niedawnych. Towarzyszyły jej zmieniające się stale wystawy czasowe, których w okresie jego urzędowania zorganizowano blisko 400. O tym, jak funkcjonowało Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, dowiedzieć się można z licznych opracowań³², w tym ze wspomnień samego Janusza Durki³³. Jako dyrektor muzeum potrafił pozyskać do pracy na jego rzecz wybitnych specjalistów historyków i historyków sztuki, znakomitych plastyków. Dość wspomnieć, że współautorem części wystawy głównej poświęconej II wojnie światowej był Stanisław Jankowski „Agaton”³⁴.

Muzeum Historyczne m.st. Warszawy było wyrazem miłości Janusza Durki do stolicy, w której przeżył pierwsze dwie dekady życia. Tworząc muzealne ekspozycje, odtwarzał nastrój 700-letniej historii stolicy. W jednym z ostatnich wywiadów mówił: „[...] jestem warszawiakiem z krwi i kości, który stracił to, co było jego młodością, to znaczy taką Warszawę, ale tym niemniej żyję w mieście, które się dźwignęło z ruin i funkcjonuje, i to dobrze funkcjonuje”³⁵. Gdy przystąpił do spisania wspomnień, nieprzypadkowo w całości poświęcił je swojej pracy w muzeum i jego współtwórcom. Jest to

30 <https://muzeumwarszawy.pl/rozmowa-z-prof-januszem-durko-2013-rok/> [dostęp: 8 X 2017].

31 S. Lorentz, *Janusz Durko*, „Kronika Warszawy”, 1987, nr 3, s. 31.

32 Zob. A. Sołtan, *Muzeum Historyczne m.st. Warszawy 1936–2006*, „Almanach Muzealny”, 2007, t. 5, s. 7–54.

33 Zob. J. Durko, *Muzeum Warszawy...*

34 Rozmowa z profesorem Januszem Durko, zapis autoryzowany 23 XI 2016 roku, rozmowę przeprowadziła Izabella Maliszewska.

35 Tamże.

wyjątkowy tom, który stanowi świadectwo skromności Janusza Durki, gdyż jak mało który szef doceniał – także z perspektywy czasu – siłę i znaczenie zwartego zespołu, jest także dowodem na to, że muzeum było jego największą ambicją i spełnionym marzeniem. Wspomnienia te nie są osobistymi refleksjami na temat własnych dokonań. W istocie stanowią monografię przeszło pięćdziesięcioletniej historii Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, od czasu jego uruchomienia po II wojnie światowej do 2003 roku³⁶.

Jako dyrektor Muzeum Historycznego m.st. Warszawy był animatorem i uczestnikiem wielu gremiów działających na rzecz varsavianistyki. Był zatem członkiem rad muzealnych, między innymi Zamku Królewskiego w Warszawie, Muzeum Narodowego w Warszawie, Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza, Muzeum Wojska Polskiego. Działał w kilkudziesięciu instytucjach służących sprawie muzealnictwa i ochrony warszawskich zabytków, między innymi w Obywatelskim Komitecie Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, Radzie Ochrony Dóbr Kultury przy Konserwatorze m.st. Warszawy, Zespole Ochrony Dóbr Kulturalnych Narodowej Rady Kultury, Towarzystwie Opieki nad Zabytkami, Społecznym Komitecie Opieki nad Starymi Powązkami. Warto szczególnie podkreślić, że w latach 1954–1970 pełnił funkcję sekretarza Międzynarodowej Rady Muzeów ICOM. Należał do komitetów redakcyjnych licznych czasopism, takich jak „Muzealnictwo”, „Rocznik Warszawski”, „Kronika Warszawy”, „Ochrona Zabytków” oraz „Almanach Muzealny”³⁷.

Janusz Durko mimo pełnionych funkcji administracyjnych nie rezygnował z kariery naukowej. W 1955 roku został docentem, dziesięć lat później profesorem. Nie publikował dużo, ale jego dorobek, na który składa się około 140 publikacji, zawiera pozycje niesłychanie istotne. W badaniach historycznych zajmowało go przede wszystkim wydawanie źródeł. Warto w tym miejscu wymienić dwie pozycje: opublikowany w 1970 roku wybór wspomnień robotników warszawskich z przełomu XIX i XX wieku³⁸ oraz trzy tomy *Wspomnień* Bolesława Limanowskiego (1835–1935)³⁹, jednego z najciekawszych dzieł memuarystycznych obrazujących dzieje polskiego ruchu robotniczego. Janusz Durko był także redaktorem naukowym ośmiotomowej *Bibliografii Warszawy*⁴⁰.

W uznaniu zasług na rzecz muzealnictwa i varsavianistyki Janusz Durko został wyróżniony szeregiem nagród i odznaczeń, między innymi Nagrodą m.st. Warszawy (1962 i 1967), Nagrodą I stopnia Ministerstwa Kultury i Sztuki za ochronę dziedzictwa kulturalnego, Odznaką „Homo Varsoviensis” (1987), Krzyżem Oficerskim i Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski,

36 Zob. J. Durko, *Muzeum Warszawy...*

37 <http://nekrologi.wyborcza.pl/0,11,400801,Janusz-Durko-kondolencje.html> [dostęp: 8 X 2017]; Durko Janusz, w: *Kto jest kim...*, s. 251; *Wywiad z Januszem Durko...*, s. 33.

38 Zob. *W pracy i w walce: wspomnienia robotników warszawskich z przełomu XIX i XX wieku*, oprac. J. Durko, Warszawa 1970.

39 Zob. B. Limanowski, *Pamiętniki*, t. 2–4, oprac. J. Durko, Warszawa 1958–1973.

40 Zob. *Bibliografia Warszawy*, red. J. Durko, t. 1–7, Wrocław 1958–1992, t. 8, Warszawa 2006.

Zasłużony Działacz Kultury, Złotą Odznaką Honorową „Za zasługi dla Warszawy”, Krzyżem Wielkim z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski (2001), Złotym Medalem „Zasłużony Kulturze Gloria Artis” (2006), Medalem im. Króla Stanisława Poniatowskiego przyznawanym przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy (2008). Był także honorowym członkiem Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, Towarzystwa Przyjaciół Warszawy oraz Stowarzyszenia Muzealników Polskich⁴¹.

Janusz Durko zmarł 6 września 2017 roku, przeżywszy 102 lata. Jego dorobek organizacyjny pozostawi trwały ślad w polskim muzealnictwie. Warszawiacy zapamiętają Janusza Durkę jako człowieka szlachetnego oraz twórcę ich muzeum. Ci zaś, którzy mieli szczęście osobiście poznać Profesora, z pewnością nie zapomną jego autentycznej dobroci i bezinteresownej życzliwości, człowieka zawsze służącego swoją wiedzą i doświadczeniem.

41 *Durko Janusz*, w: *Kto jest kim...*, s. 251; *Wywiad z Januszem Durko...*, s. 33.